

BENKOVIĆEV ABRAHAM I KLEINEROV POMMERSFELDEN

Đuro Vandura

UDK 75.034.7 (497.5) "17": 929 Benković, F.
Izvorni znanstveni rad
Đuro Vandura
Strossmayerova galerija starih majstora HAZU, Zagreb

Autor uspoređuje sliku Federika Benkovića *Abraham žrtvuje Izaka* iz zagrebačke Strossmayerove galerije (ulje na platnu 2,207 x 1,653 m; inv. br. SG-3; FS-7/92) i grafiku Salomona Kleinera s pogledom na pinakoteku u Pommersfeldenu iz 1728. godine. Tekst analizira specifičnosti i individualne karakteristike zagrebačke slike unutar Benkovićeve opusa s početka 18. stoljeća. Ekskurs o biti i medijskim datostima grafičkih interpretacija slikarskih radova vodi zaključku kako je Kleinerova grafika dokument o povijesti Benkovićeve slike koja je danas izložena u Strossmayerovoj galeriji. Dakle, suočenje s kvalitetom Abrahamove žrtve i svijest o cilju i naravi Kleinerove grafike, argumenti su koji uklanjaju svaku sumnju u autorstvo i porijeklo Benkovićeve reprezentativnog platna u zagrebačkoj galeriji starih majstora.

U čast poštovanom profesoru Krni Prijatelju

Nema slike u hrvatskim pinakotekama i zbirkama starih majstora koju prati tolika bibliografija kao Benkovićevu *Žrtvu Abrahama*¹ u Strossmayerovoj galeriji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. U literaturi se raspravlja oko nekoliko karakterističnih pitanja: o autorstvu zagrebačke slike, usporedbama s istim naslovom Benkovićeve slike, nekoć inventirane u dvorcu Pommersfelden nedaleko od Bambergu, te o porijeklu i sudbini obiju, ako je riječ o različitim djelima. Naime, katalogi zbirke slika u Pommersfeldenu bil-

¹ Sliku je u londonskoj aukcijskoj kući Sotheby kupilo Društvo prijatelja Strossmayerove galerije 1936. godine. Ulje na platnu, 2,207 x 1,653 m, inventar SG-3, fototeka FS-7/92.

ježe od 1719. do 1755. godine Benkovićevo djelo *Žrtva Abrahama*.² Poslije 1801. godine i francuske rekvizicije te slike više nema u grofova Schönborn.³ Ponovno se aktualizira Benkovićevo djelo Abraham 1936. godine, kada Pallucchini u Londonu prepoznaje njegovo autorstvo, velikog Schiavonea u slici koja je bila u Rimu (1868.) pripisana Piazzetti. U Londonu je to veliko platno kupilo Društvo prijatelja Strossmayerove galerije i od tada je nezaobilazno djelo u najstarijoj hrvatskoj pinakoteci.⁴ Međutim, 1956. godine Rodolfo Pallucchini objavljuje monografiju o Giovanniju Battisti Piazzetti s uključenom i našom slikom, a s tim dvoumljenjem o autorstvu pokreće lavinu različitih sudova. Carlo Donzelli piše o požaru u Pommersfeldenu 1756. godine, kojom prilikom je, navodno, *Žrtva Abrahamova* uništena. Pallucchini diskretno 1968. godine vraća zagrebačkoj slici autorstvo Benkovića, a Nicola Ivanoff precizira kako je ona replika one iz dvorca Schönbornovih. Kruno Prijatelj objavio je 1952. godine vrijedno višejezično izdanje, a Peter Oluf Kruckmann objelodanio je 1988. godine svoju doktorsku disertaciju. Krückmanova monografija nije ispunila očekivanja previđanjem nekih činjenica i upitnom interpretacijom donesenih citiranih artefakata.

² Vidi kataloge i inventare pommersfeldenskih umjetnina te literaturu o slici do 1936. godine.

R. Byss, *Fürtrefflicher Gemäld- und Bilder-Schatz so in denen Gallerie und Zimmern des Churfürstl. Pommersfeldischen neu erbauten Fürtrefflichen Privat-Schloss zu finden ist*, Bamberg 1719. kat. br. 131. *Inventar der Gemäldesammlung in Schloss Weissenstein bei Pommersfelden*, Anspach 1721.

Verzeichnis der Schildereyen in der Gallerie des Hochgräflichen Schönbornschen Schlosses zu pommersfelden, Anspach 1744. kat. br. 131 *Beschreibung des Fürtrefflichen Gemäld- und Bilder-Schatzes, welcher in denen Hochgräflichen Schlössern und Gebäuden deren Reichs-Grafen von Schönborn, Buchheim, Wolfsthal, etz... Würzburg* 1746. kat. br. 134 Pogl/diez, *Inventar der Gemäldesammlung in Schloss Weissenstein bei Pommersfelden*, rukopis 1752.

Inventar der Gemäldesammlung in Schloss Weissestein bei Pommersfelden, rukopis 1755.

Tax der von hiesigen Schloss für die Französische Republik Laut der vom Bamberger Inquisitionsamte hiezu erhaltenen Anweisung abgespannten und mitgenommenen Malereien, 1801.

Inventar der Gemäldesammlung in Schloss Weissenstein bei Pommersfelden, rukopis 1808. (*Abrahamove žrtve* nema u popisu po smještaju)

R. Pallucchini, *Contributo alla biografia di Federico Bencovich*, *Atti del Reale Istituto Veneto di scienze, lettere, ed arti*, 103, 1934. str. 1490-1511.

³ Vidi: A. Brajder, *Tragom Benkovićeovih slika u dvorcu Pommersfeldenu*, *Peristil*, 34, Zagreb 1991. str. 85-90.

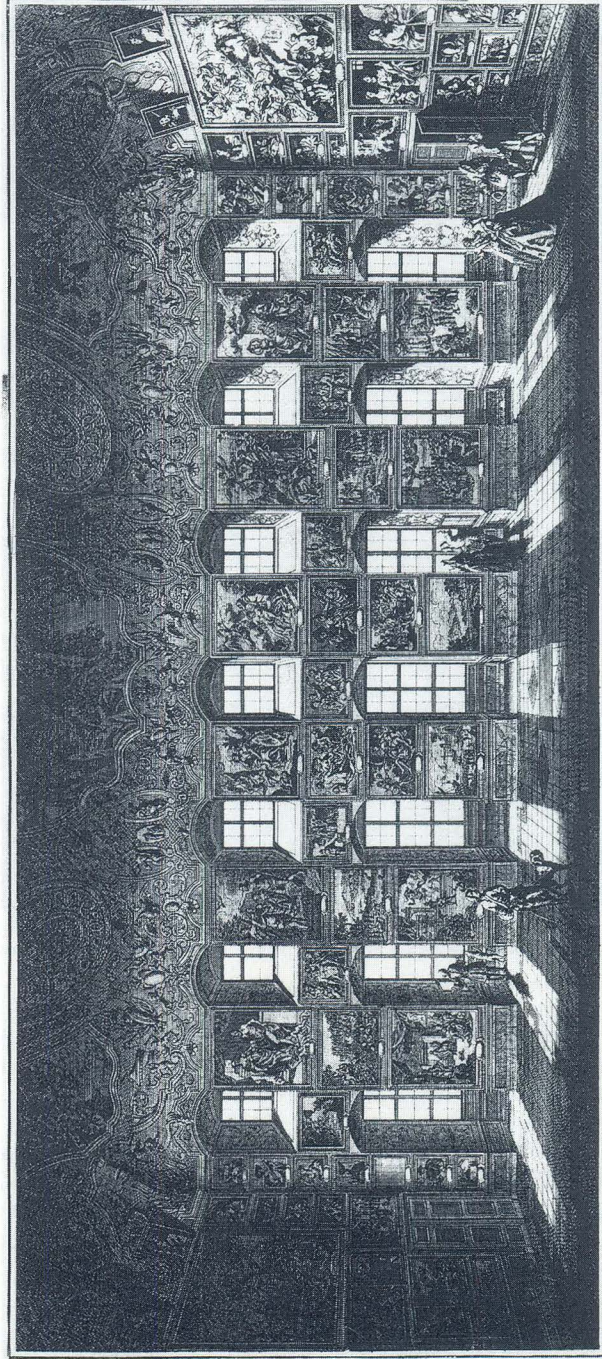
⁴ Katalozi Strossmayerove galerije starih majstora od 1936. godine:

A. Schneider, *Katalog Strossmayerove galerije. I. Talijanske slikarske škole*, Zagreb 1939. str. 44, kat. br. 120A.

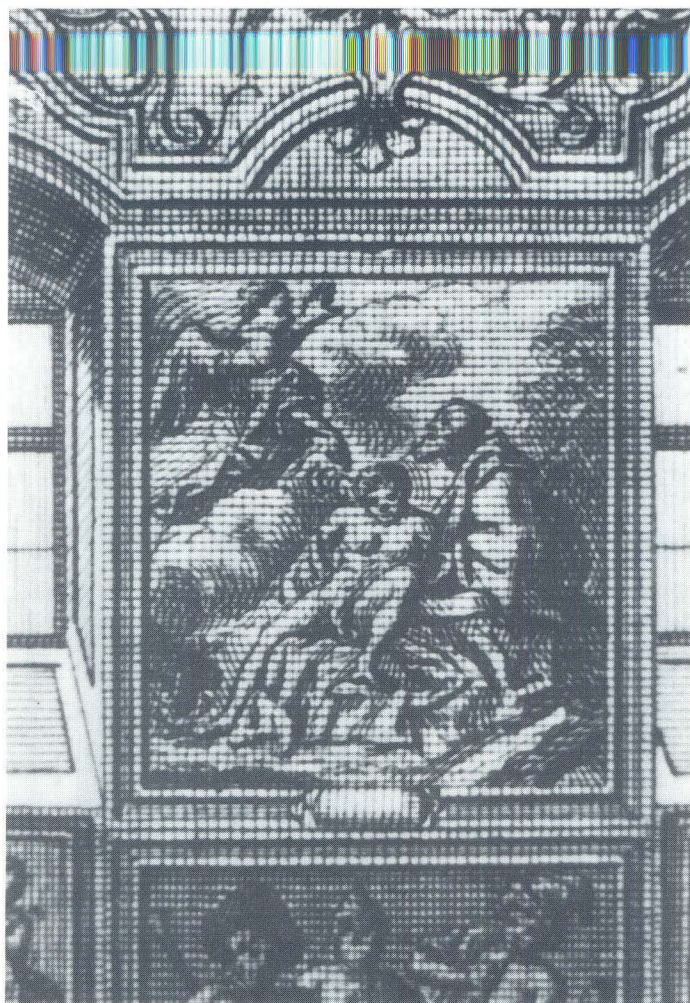
(Lj. Babić), *Katalog galerije slika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb 1947. str. 63, kat. br. 105.

(Lj. Babić), *Katalog galerije slika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb 1950. str. 62, kat. br. 111.

V. Zlamalik, *Strossmayerova galerija starih majstora Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb 1982. str. 252-253, kat. br. 120.

Salomon Kleiner, Galerija dvorca u Pommersfeldenu, grafika 1728.

Salomon Kleiner; Galerija dvorca u Pommersfeldenu. Detalj sa slikom F. Benkovića

Ključan je tekst o Benkovićevoj slici u Zagrebu napisao A. Brajder 1991. godine kad je objavljeno arhivsko istraživanje u kojem je donio ove podatke: (1) u Pommersfeldenu 1756. godine nije bilo nikad požara; (2) Francuzi su 1801. godine rekvirirali i Benkovićevu sliku, pa u prvom sljedećem popisu, 1808. godine, nema više u dvorcu *Žrtve Abrahamove*; (3) na osnovi grafike Salomona Kleinera uspoređivane su dimenzije zagrebačke *Žrtve Abrahamove* i pommersfeldenske slike *Hagar i Ismael* koje su izmijenjene kasnijim rentaulažama.⁵ Budući da je crtež u grafici Salomona Kleinera

⁵ Hagar i Ismael danas mjere 2,130 x 1,585 m, a Abraham i Izak 2,207 x 1,653 m. Dakle, pommersfeldenska slika je jednako viša i šira za 6,7 odnosno 6,8 cm.

Federiko Benković, Abraham žrtvuje Izaka, Strossmayerova galerija, Zagreb

iz 1728. godine prvi vizualno-slikovni dokument o postojanju Benkovićeve *Žrtve Abrahamove*, moramo mu posvetiti potrebnu pozornost. S njim imamo dvije čvrste točke interesa: zagrebačku sliku i grafički prikaz identičnog motiva. Treći nivo je njihova interakcija, odnosno općeniti odnos istog motiva interpretiranog kroz dva medija i dva autorska rukopisa.

Unatoč opsežnoj bibliografiji napisanoj o Federiku Benkoviću, njegov je opus još daleko od kompletnosti. Stoga zagrebačku sliku *Žrtve Abrahamove* uspoređujemo u prvom redu sa sačuvanim djelima u Pommersfeldenu. Zajedničke crte između *Žrtvovanja Ifigenije*, *Hagar i Ismaela*, te *Žrtve Abrahamove* jesu jednostavne palete bez kolorističkih istaka i čvrsta modelacija jasnih oblika s pojednostavnjenim draperijama. Ono što *Abrahama* odvaja od *Ifigenije i Hagar* jest organizacija prostora. Mizanscenu figura u pommersfeldenskim slikama potenciraju nasuprotni, bočni položaji likova, što naglašava stupnjevanje svjetla i sjene po površinama slika. Naime, svjetlost, modelacija i međudnos likova ne stvaraju iluziju prostora, nego prostornost cirkulira između i oko tjelesa. Tu iluzornost osobito stvaraju likovi tik do glavnih, ženskih aktera. Oni su smješteni u istom prostornom planu, a ritam svjetla s lijeve strane čini osobitu oprostorenost između njih. Mizanscena kod *Abrahamova žrtvovanja* bitno je drugačija. Na lijevoj strani je anđeo, ali ne u istom prostornom planu kao na slikama u Pommersfeldenu nego pomaknut u pozadinu, iza stijene. Na taj je način Izak ostao sam u prvom planu, a iluzionizam oprostorenja klizi po tijelima, od dječaka dijagonalno gore desno, odnosno od Abrahama na anđela i njegovu ruku, prema lijevoj strani. To su dvije dominantne, dijagonalne silnice oslonjene na prikazane figure, a ne na ritam svjetla i osjećaj prostora između likova. Tu je i fantazmagoričan portret Abrahama.⁶ Neuobičajena, blaga žablja perspektiva i virtuozni rukopis impastnih valera ni jednog promatrača ne ostavljaju hladnim. Veliko je pitanje može li replika imati toliko svježine, neposrednosti i slobode. Svaka replika respektira original, njemu se podređuje, što rezultira ukočenošću i mrtvilom, svime onim čega nema na našoj slici.

Dakle, različitosti između zagrebačke slike i onih u Pommersfeldenu osnova su za dileme o autorstvu i podrijetlu *Abrahamova žrtvovanja*, bez obzira na blisko kadriranje, sličnu gestualnost i modelaciju. Međutim, nekoliko je trenutaka koji apsolutno svjedoče u korist Benkovićeve rada za Pommersfelden. Originalnost je neosporna, a tu je i crtež, usporediv sa svim njegovim sigurnim, autoriziranim djelima. Uz to, upravo crtačka smionost prema mizansceni Izaka govori o Benkovićevoj virtuoznosti, a usporediva je s nizom drugih, iluzionističkih detalja na ostalim radovima. Različitosti i slobode na slici u Strossmayerovoj galeriji treba gledati kroz specifičnu, Benkovićevu prizmu. Sloboda slikanja, različitost između pojedinih radova i onaj svojevrsni ekspresionizam čine se kao knjiški primjeri za eksplikaciju Karamanovih kategorija o umjetniku iz granične sredine, periferije i provinci-

⁶ Nije slučajno što u europskom inventaru starih majstora susrećemo zasebnu interpretaciju Abrahamova portreta. Razlog je tome neosporna kvaliteta i uzorita virtuoznost. Međutim, londonsku sliku poznajemo jedino iz literature, pa ne možemo o njoj donositi konačne sudove. Slika se u literaturi vodi pod londonskim nepoznatim, privatnim vlasništvom, ulje na platnu 0,610 x 0,530 m.

Federiko Benković, Abraham, Privatna kolekcija, London

je.⁷ Jasno, o tim Benkovićevim individualnim iskoracima od očekivanog bit će još govora u znanstvenoj literaturi, kao i o najvećoj zagonetki njegova stvaralačkog puta. Ako je učio u Bologni kod Cignanija, gdje se i kako, pod kojom zvijezdom, otklonio od njegovih slikarskih postulata? Je li to bio Magnasco ili nekakav znak iz sjeverne Europe, iz Nizozemske, na primjer?

Prije izravne usporedbe zagrebačke slike Abraham žrtvuje Izaka s Benkovićevom interpretacijom na zidu Pommersfeldena Salomona Kleinera,⁸

⁷ *Lj. Karaman*, O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb 1963.

⁸ Salomon Kleiner rođen je u Augsburgu 12. travnja 1700. ili 1703. godine, a umro je u Beču 15. ožujka 1761. godine. Bio je arhitekt, crtač i grafičar. Ovdje je riječ o nje-

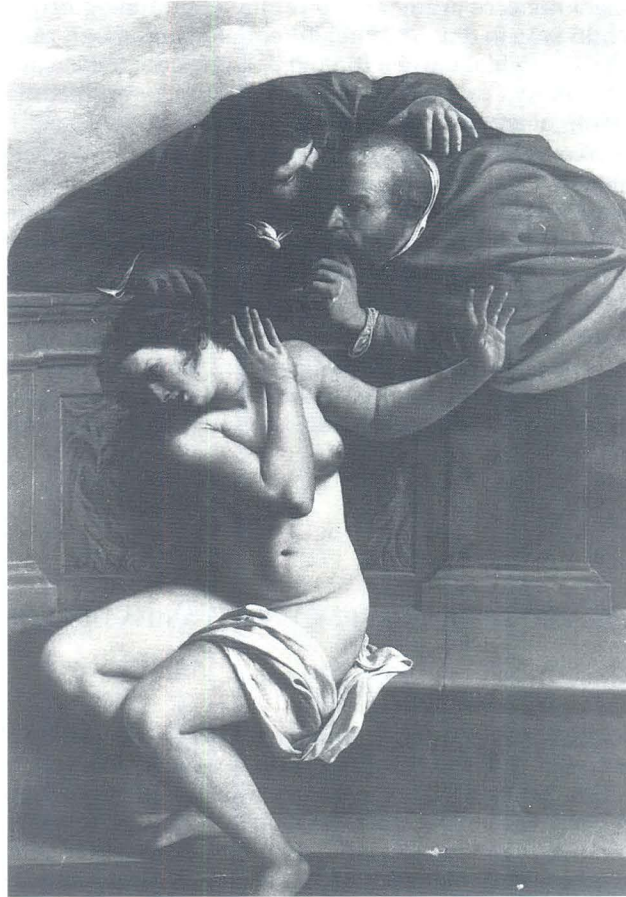

Gian Battista Langetti, Hiob, Zbirka Schönborn, Pommersfelden

moramo znati u kakav i koji medij stupamo. Grafika je jedini oblik reprodukcije vizualnog znaka ili pojma prije izuma fotografije i njezina umnožavanja. Dakle, sve ono što se do tada željelo vidjeti izvan mjesta nalaza i smještaja unikatno se kopiralo ili se višenamjenski otiskivalo preko grafičke ploče. O reprodukcijama slika iz tog vremena potrebno je posebno govoriti, jer je riječ uvijek o dva autora. Jedan je sliku naslikao, a drugi ju je svojim crtežom interpretirao.⁹

govoj mapi publiciranoj pod naslovom: SCHÖNBORNSCHLOSSER, Die bibliophilen Taschenbücher, 1980.

⁹ Vidi: S. Lambert, *The Image multiplied Five Centuries of printed Reproductions of Painting and Drawings*. Trefoil Publications, London 1987. E.H. Gombrich, *Umetnost i iluzija. Psihologija slikovnog predstavljanja*, Nolit, Beograd 1984, osobito str. 71-77, R. Ivančević, *O grafičkim prikazima likovnih spomenika*, Bulletin razreda za likovne umjetnosti JAZU, 1(54), Zagreb 1983. str. 67-77.

Artemisia Gentileschi, Suzana i starci, Zbirka Schönborn, Pommersfelden

Vraćajući se Benkovićevu *Abrahamu*, Pommersfeldenu i prvim dokumentarnim svjedočanstvima, moramo se ozbiljnije zadržati kod djela Salomona Kleinera za grofove Schönborn. Kleinerovi su radovi složeni u mapu »Schönbornschlösser«, dakle njegov je primarni interes arhitektura i prostorno uređenje dvoraca. Kleiner nije pravio grafički katalog pinakoteke u Pommersfeldenu, nego je crtao dvorce, parkove i pojedine, zasebne prostorije. *Abraham žrtvuje Izaka* nije njegova grafika, nego samo jedan detalj na bogatom listu naslovljenom »Prospect der Gallerie gegen den Hoff«. Prema tome, slike po zidovima ne smijemo promatrati kao cilj grafičke interpretacije, budući da su one ovdje samo dekoracije zida i dojam bogatstva, raskoši i reda jedne reprezentativne dvorske prostorije. Salomon Kleiner crta zidove, strop, prozorske otvore, štukoornamente i podno popločenje. Stoga nam je *Abrahamova žrtva* u tom sklopu više nego dokument negdašnjeg smještaja zagrebačke Benkovićeve slike. Ne možemo u Akademijinoj Strossmayerovoj

galeriji pronaći nikakve argumente o replici izgubljenog originala, a za to nemamo ni bilo kakvih dokumenata. O replici bismo mogli razmišljati pred dokazom kako je original uništen ili pred dokumentom tržišne potražnje identične slike. Uz ta dva razloga, nestanak i potražnju, replika može nastati i čistom samovoljom autora, a takvo što tek je nemoguće dokazati.

Dakle, ako uzimamo grafiku Salomona Kleinera kao krunsko svjedočanstvo atribucije i porijekla Benkovićeve slike, moramo najprije osvijestiti bit medija kojemu pristupamo. Ono što je njemu bilo sporedno i u drugom planu mi danas gledamo kao primarno i presudno. Pinakoteka starih majstora i danas stoji u Pommersfeldenu, i danas tamo vise mnoga djela koja su nekada pravila društvo Benkovićevu *Abrahamu*. Među inima je Langettijev *Hiob*¹⁰ ili Gentileschijina *Suzana*.¹¹ Nitko ne sumnja u te atribucije niti u dokumentarnost njihova smještaja na Kleinerovoj grafici. Kolika su njihova odstupanja od originala po kompoziciji i proporcionalnoj veličini, toliko su argumenti za Federika Benkovića i njegovo *Žrtvovanje Izaka* veći, čvršći i ozbiljniji.

L'ABRAMO DI BENKOVIĆ E UNA STAMPA DI KLEINER

Đuro Vandura

L'autore pone a confronto il dipinto di Federico Benković *Abramo sacrificato* della Galleria Strossmayer di Zagabria (olio su tela, 2,207 x 1,653 m; n. inv. SG-3; FS-7/92) e una stampa di Salomon Kleiner con una veduta sulla pinacoteca di Pommersfelden del 1728. Il testo analizza le specificità e le caratteristiche individuali del dipinto di Zagabria in relazione alle opere del Benković dell'inizio del XVIII secolo. La disquisizione sull'essenza e le peculiarità del media grafico nelle interpretazioni di opere pittoriche permette di concludere che la stampa di Kleiner è un documento della storia del dipinto di Benković oggi esposto alla Galleria Strossmayer. La constatazione della qualità del sacrificio di Abramo e la coscienza dello scopo e della natura della stampa di Kleiner, sono argomenti che cancellano ogni dubbio sull'autore e la provenienza dell'importante tela di Benković nella Galleria degli Antichi Maestri a Zagabria.